

Tendencies of the accentuation of adjectives in the written sources of the 1950s and 1960s in the West Aukštaitians of Kaunas

Ragaišienė, Vilija

Tendencies of the accentuation of adjectives in the written sources of the 1950s and 1960s in the West Aukštaitians of Kaunas

Lietuvių kalba, núm. 14, 2020

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692574286007>



Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Tendencies of the accentuation of adjectives in the written sources of the 1950s and 1960s in the West Aukštaitians of Kaunas

Vilija Ragaišienė vilija.ragaisiene@gmail.com
Lietuvių kalbos institutas, Lithuania

1 Įvadas

Straipsnyje analizuojama vakarų aukštaičių kauniškių patarmės XX a. 6–7 deš. rankraštinių šaltinių, saugomų Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve, medžiaga.

Straipsnio objektas – XX a. 6–7 deš. rankraštiniuose šaltiniuose rastų būdvardžių kirčiavimo ypatybės. Tikslas – aprašyti vakarų aukštaičių kauniškių šnektų dviskiemenių ir daugiaskiemenių būdvardžių kirčiavimo ypatybes, aptarti jų akcentuacijos polinkius.

Būdvardžių kirčiavimas straipsnyje nagrinėjamas ne vienu aspektu – pagal kirčio vietos ir (arba) kirčiavimo paradigms įvairavimą, akcentinių variantų vartojimo dažnumą ir paplitimą patarmės plote, vedinių santykį su pamatiniais žodžiais ir kt.

Atliktas tyrimas yra naujas ir aktualus. Straipsnyje, remiantis iš viso vakarų aukštaičių kauniškių ploto per du dešimtmečius surinkta medžiaga, pirmą kartą aprašomi būdvardžių kirčiavimo polinkiai, pateikiamas toje pačioje šnektose akcentinių variantų turinčių žodžių sąvadas ir paplitimo žemėlapis. Atliktas tyrimas pirmiausia turėtų būti aktualus tarmių kirčiavimo polinkių ir akcentuacijos reiškinių kaitos tyrėjams. Tikėtina, kad jis turės ir praktinės naudos tarminių žodynų rengėjams – dialektologams ir leksikografams.

2 Tiriamoji medžiaga

Renkant medžiagą *Lietuvių kalbos atlasui*¹, XX a. 6–7 deš. tarmių tyrėjams keltas uždavinys fonetine transkripcija užrašyti ir sukirčiuoti „kiek galint daugiau tekstų [...] iš kasdienės kalbos ir tautosakos“ (žr. plačiau LKAP, 9). Per du dešimtmečius buvo ištirtos vakarų aukštaičių kauniškių plotui priklausančios gyvenamosios vietovės (punktai)² ir parengti jų tarminiai aprašai. Tyrėjams medžiagą pavyko surinkti beveik iš visų vakarų aukštaičių kauniškių gyvenamųjų vietovių – archyve rasti 105 šaltiniai (apie 2700 puslapių) iš 100 punktų (žr. Ragaišienė 2019, 2)³. Rankraštinį punkto šaltinį dažniausiai sudaro tirtos vietovės, šnektos kalbinių ypatybių ir pateiktųjų pristatymas, atsakymai į *Lietuvių kalbos*

Lietuvių kalba, núm. 14, 2020

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Recepción: 27 Febrero 2020

Aprobación: 30 Marzo 2020

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692574286007>

atlaso medžiagos rinkimo programos leksikos, fonetikos, morfologijos ir sintaksės klausimus, transkribuoti tekstai ⁴.

1951 m. išleistoje *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programoje* kirčiavimui ištirti skirta palyginti nedaug klausimų. Būdvardžių akcentuacijos polinkiams įvertinti įtraukti tik šeši klausimai (žr. LKAP, 68–71). Į juos atsakius turėtų paaiškėti, kaip tiriamoje šnektose kirčiuojami aukštesniojo laipsnio ir įvardžiuotiniai (*gerėsnis, gerėsnė, mažasis, gerasis...*), paprastieji (*lygus, lygi, brangus, brangi...*) ir bevardės giminės . kamieno (*baisū, sunkū...*) būdvardžiai, vediniai su priesaga - *inis . molinis, beržinis* ⁵), žodžių *geltoni, raudoni* daugiskaitos vardininko formos (*geltóni, raudóni* ar .). Dar keli klausimai, rodantys būdvardžių akcentuacijos polinkius, yra Programos skyriuje *Morfologija* (žr. LKAP, 89, 96–97). Pavyzdžiui, šio skyriaus dalyje *Daryba* pateikta klausimų apie priesagų -*ėtas . -uotas . káulėtas . káuluotas*), -*uotas . -otas . kálnuotas . kálnotas*) vedinių vartojimą, paprastųjų būdvardžių . ir . kamienų įvairavimą (*pigūs /*).

Analizei surinkti pavyzdžiai priklauso visuotinės leksikos sluoksniui: jie vartojami visame vakarų aukštaičių kauniškių patarmės plote, pvz.: *ántinis . nis, kálnuotas . kalnúotas, káulėtas . sunkūs . suñkus, vikrūs /*

ir kt. Rankraštiniuose šaltiniuose būdvardžių kirčiuotė nenurodyta. Atsakant į anketos klausimus konkrečių žodžių dažniausiai pateikta vienaskaitos ar daugiskaitos vardininko formų. Kitų linksnių įvairiai kirčiuojamų formų rasta transkribuotuose tekstuose.

Tiriamosios medžiagos sąvadą sudaro apie 150 būdvardžių. Dauguma jų rasti bent keliolikoje (neretai daugiau nei pusėje) rankraštinių šaltinių (visame patarmės plote suregistruota apie 1900 šių žodžių vartosenos atvejų). Iš tiriamojo ploto surinktų duomenų pakanka įvertinti XX a. 6–7 deš. vakarų aukštaičių kauniškių patarmės akcentuaciją ir nustatyti būdvardžių kirčiavimo polinkius. Aptariami šaltiniai palyginti gerai atspindi tiriamos patarmės ypatybes. Juose pateikta medžiaga yra vertinga ir patikima, nes dauguma rankraščių parengti patyrusių dialektologų – E. Grinaveckienės, K. Morkūno, J. Paulausko, A. Valeckienės, K. Vosyltės, V. Vitkausko ir kt. ⁶

3 Dviskiemenių būdvardžių kirčiavimo polinkiai

Tiriamuose šaltiniuose daugiausia (iš viso 30) rasta dviskiemenių . kamieno vyriškosios ir . kamieno moteriškosios giminės būdvardžių vienaskaitos vardininko formų (pastarosios formos užrašytos ne visų žodžių arba paliudytos tik dalies rankraščių). Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose abiejų giminių vienaskaitos vardininko formos kirčiuojamos dvejopai – šaknyje ir galūnėje, pvz.: *brangūs, - Brz (548)* ⁷, *Vlk (495), Agr (532), Jz (591), Klm (604), Nmj (610), Ldv (624), Dkš (625), brangūs Plm (519)* ⁸, *Plt (587), Všt (620), Žls (640) / brángus, -i Agr (532), Žvr (547), Skr (550), Mrj (606), brángus Žls (640), bráangi Plt (587)* ir kt. ⁹

Iš turimos medžiagos matyti du svarbūs dalykai. Pirma, šnektose nagrinėjamus būdvardžius dažniausiai linkstama kirčiuoti pagal tą patį

akcentinį modelį, pvz.: *aiškus, -i, brąngus, -i, lýgus, -i, smūlkus, -i, sótus, -i, tánkus* -. Mrj (606) / *aiškūs, - , bjaurūs, brangūs, - , lygūs, - , pigūs, sotūs, sunkūs*, išskyrus *smūlkus, -i, tánkus, -i* Jz (591) ir kt. Antra, XX a. 6–7 deš. vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje aptariamų formų kirčiavimas buvo nenusistovėjęs – rankraščiai liudija dvejopą jų kirtį. Vienu būdvardžių labiau paplitusios šakninio, kitų – galūninio kirčiavimo formos, pvz.: *aiškus, -i* Vlk (495), Žvr (547), Brz (548), Plt (587), Klm (604), Mrj (606), Všt (620), Ldv (624), Dkš (625),

Žls (640) / *aiškūs, -* Grd (465), Jz (591); *sunkūs* Vln (468), Krm (517), Arm (534), Žvr (547), Žžm (555), Plv (566), Snv (586), Jz (591), Pjv (603), Klm (604), Igl (607), Nmj (610), Grž (621), Ūdr (627), Krn (628), Klvr (639) / *suñkus* Vrt (432), Žnd (433), Slv (510), Žžm (555), Klv (572)¹⁰ ir kt.

Tiriamieji šaltiniai liudija skirtingus akūtinės ir cirkumfleksinės šaknies būdvardžių vienaskaitos vardininko formų kirčiavimo polinkius vakarų aukštaičių kauniškių šnektose XX a. 6–7 deš. Tvirtapradiškai kirčiuojamoms formoms yra būdingesnis baritoninis kirtis. Pavyzdžiui, būdvardžių *aiškus, -i, lýgus, -i, smūlkus, -i, sótus, -i, tánkus, -*. abiejų giminių formos dažniausiai kirčiuojamos šaknyje, galūninio kirčiavimo atvejų užrašytas vos vienas kitas. Cirkumfleksinės ar trumpos šaknies būdvardžių labiau paplitusios oksitoninės formos. Žodžių *gudrūs, - , baisūs, - , bjaurūs, - , pigūs, puikūs, skaidrūs, stambūs, - , sunkūs, šviesūs* apibendrintas galūninis kirtis. Rasta tik viena kita šaknyje kirčiuojama vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma, pvz.:

Kln (398), Grk (399), Dgl (439), Všt (620), Vrt (432), Žnd (433), Klv (572), *suñkus* Vrt (432),

Žnd (433), Slv (510), Žžm (555), Klv (572), *šviēsus* Agr (532)¹¹. Neatmestina galimybė, kad formos, paliudytos šnektų, esančių greta sąlyginio kirčio atitraukimo ribos, gali būti atsiradusios naujai, pvz.: Kln (398), Grk (399), Dgl (439). Kadangi iš seno sutapo nemaža . kamieno daiktavardžių ir būdvardžių vienaskaitos formų, kai kuriais atvejais šakninis kirtis gali būti nulemtas (arba išlaikytas) ir kirčiavimo analogijos, pvz., Všt (620) ir kt. (Lazauskaitė-Ragaišienė 2001, 166; 2001a, 106).

Vis dėlto labiau tikėtina, kad bent dalies straipsnyje nagrinėjamų akūtinės ir cirkumfleksinės šaknies būdvardžių šakninis kirtis yra paveldėtas iš seno (plg. Būga 1961, 74; Grinaveckienė 1964, 183; Lazauskaitė 1998, 65–66; Sakalauskiene 2013, 26). Pavyzdžiui, žodžių *aiškus, brąngus, lýgus, tánkus. suñkus, šviēsus* baritoninį kirtį liudija M. Daukšos raštai (Skardžius 1935, 140–144). Tikėtina, kad būdvardžių *brañgus, suñkus* šakninis kirtis užfiksuotas ir 1737 m. anoniminių lietuvių kalbos gramatikoje (Universitas ligvarum Litvaniae, 1981, 72), nors K. Eigminas (1981, 47–48) šiuos atvejus aiškino kaip autoriaus tarmės sąlyginį kirčio atitraukimą. Būdvardžiai *aiškus, -i, lýgus, -i, tánkus, -*. pastoviai kirčiuojami F. Kuršaičio 1883 m. žodyne.

Nagrinėjamų būdvardžių šakninį kirtį galėjus būti iš seno patvirtina ir kamiene kirčiuojamos bevardės giminės formos, kurios yra išlaikiusios senesnę kirčio vietą (Būga 1961, 76–78; Senkus 1960, 142 = 2006,

235; Lazauskaitė 1998, 67; Bacevičiūtė 2006, 32; Sakalauskienė 2013, 26 ir kt.)¹². Tačiau XX a. 6–7 deš. rankraštiniuose šaltiniuose senojo kirčiavimo atvejų rasta palyginti nedaug, pvz.: Jrb (491), Klvr (639), *bjaūru* Slv (510), *nýku* Nmj (610), *suñku* KzR (549), Grl (552), Mrg (553), Žžm (555), Snv (586), Nmj (610), Grp (612), Vgr (620a), Klvr (639), *támsu* Nmj (610), Ūdr (627) ir kt.¹³

Tiriamose šnektose šios formos dažniau kirčiuotos galūnėje nei šaknyje (plg. Senkus 1960, 142= 2006, 235). Rankraštiniuose šaltiniuose rasta ir keletas dvejopo kirčiavimo toje pačioje šnektoje atvejų, pvz.: Nmj (610), *brangù / brángu* Ldv (624), *sunkù / suñku* Šns (585), Plt (587), Mrj (606) ir kt. Tikėtina, kad įsigalintis . kamieno būdvardžių galūninis kirtis, kad ir netiesiogiai, galėjo veikti bevardės giminės formų akcentuaciją.

Nagrinėjamų būdvardžių šakninį kirtį iš dalies galėjo palaikyti ir senojo . kamieno būdvardžiai, pvz.: *suñkas* : *suñkus* (Zinkevičius 1966, 274; plg. Skardžius 1943, 34; Vanags 1990, 75–81; Lazauskaitė 1998, 67). Rankraštiniuose šaltiniuose rasta pavienių . kamieno formų, pvz., sti stipras zmogus Krn (628). XX a. antroje pusėje vakarų aukštaičių kauniškių šnektose šios formos vartotos tik kaip gretiminės, plg. Stiprus/ stipras (LKA III 37, žml. Nr. 34). Pastebėtina, kad

aptariamų būdvardžių vienaskaitos vardininko formos XX a. 6–7 deš. skirtos ne tik kamiengaliui, bet ir kirčio vieta, pvz.: *giēdras / giedrūs*, *gūdras / gudrūs*, , Pjv (603)¹⁴.

Pateiktuose tarminiuose pasakojimuose rasta ir pavienių galūnėje kirčiuojamų akūtinės šaknies vienaskaitos įnagininko formų, pvz.: *su baltù kuodu*¹⁵ Kš (537), *su baltù kaklù, šaltù* Jz (591). Šių formų atsiradimo priežastys gali būti įvairios – morfonologinis akcentinės paradigmos išlyginimas, kirčiavimo analogija, dimocija ir kt. (Bacevičiūtė 2004, 26; Bakšienė 2019, 30–31; plg. dar Mikulėnienė 2005, 165; Ragaišienė 2010, 54; 2012, 226; 2019, 11–12 ir kt.).

4 Daugiaskiemenių būdvardžių kirčiavimo polinkiai

4.1 Rankraštiniuose šaltiniuose daugiausia rasta priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžių (suregistruoti miezinis kraujinis 49 vediniai). Dauguma jų padaryti iš daiktavardžių, pvz.: garinis *-ė*, *-ė*, miezinis, *-ė*, kraujinis, *-ė*, kvietinis, *-ė* ir kt. Užrašyti tik keli vediniai, padaryti iš būdvardžių, pvz., baisinis, *-ė*, veiksmazodžių, t. y. neveikiamųjų dalyvių, pvz., kastinis *-ė*, prieveiksmių, pvz., aplinkinis, *-ė*, prielinksnių konstrukcijų, pvz., pokarinis *-ė*, žodžių junginių, pvz.: *šiokiādieninis*, *-ė* / *siokiadieninis*, *šiokiadiēninis*, *-ė*, *-ė* ir kt.

Nagrinėjami vediniai vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje XX a. 6–7 deš. kirčiuoti pagal pirmąją ir (arba) antrąją kirčiuotes, pvz.: *mētinis*, *-ė* Dgl (439), Vlk (495), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Išl (570), Klvr (572), Snv (586), Plt (587), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Žls (640), *sidabr*, *-ė* Dgl (439), Vlk (495), KNm (546), Brz (548), Plt (587), Jz (591), Klm (604), Mrj (606), Igl (607), Všt (620), Ldv (624),

Dkš (625), Glč (626), Krn (628), Žls (640) ir kt. Daugiau nei trečdalis jų tiriamose šnektose turi kirčiavimo gretybų, pvz.: -ė Dgl (439), Vlk (495), Lkš (513), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Skr (550), Išl (570), Kl v (572), Kbr (582), Pjv (603), Ktr (605), Mrj (606), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626) / -ė Plt (587), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nm j (610), Ldv (624), Žls (640) ir kt. Iš žodžių junginių sudaryti būdvardžiai tiriamose šnektose turi pirmosios ir antrosios kirčiuotės gretybų, pastovaus kirčiavimo formų įvairuoja dar ir kirčio vieta, pvz.: *šventadiėninis*, -ė (1) Šns (585), Snv (586), Plt (587), Jz (591), Ktr (605), Igl (607), Ldv (624) / *šventādieninis*, -ė (1) Vlk (495), Agr (532), Skr (550), Grž (621), Ldv (624) / *nis*, -ė (2) KNm (546), Klm (604), Dkš (625), Glč (626).

Iš turimos medžiagos matyti, kad daugeliu atvejų priesagos -*inis*, -ė būdvardžių kirčiavimo paradigma nulemta pamatinių žodžių akcentuacijos. Pastoviai kirčiuojami vediniai (arba vienas iš jų akcentinių variantų) darybiškai susiję su pirmosios arba antrosios kirčiuotės žodžiais, pvz.:

ānkštinis, -ė (: *ānkštis* 1), *duminis*, -ė (: *dumas* 1), *kāulinis*, -ė (: *kāulas* 1), , -ė (: *keleivis* 2) / *keleivnis*, -ė, -ė (: *silke* 2), *pieninis*, -ė (: *pienas* 1), *pasāulinis*, -ė (: *pasāulis* 1) / *pasaulinis*, -ė ir kt. Antrajai kirčiuotei priklausančių būdvardžių pamatiniai žodžiai dažniausiai yra trečiosios arba ketvirtosios kirčiuotės, pvz.: *arklinis*, -ė (: *arklīs* 3), *avizinis*, -ė (: *avižā* 3b), *pusinis*, -ė (: *pusis* 4), *raginis*, -ė (: *rāgas* 4), *mesinis*, -ė (: *mēsā* 4) / *m mesinis*, -ė ir kt. Tik keleto vedinių kirčiavimas nesusijęs su pamatinių žodžių akcentuacija, pvz.: *girinis*, -ė (: *giriā* 2), *pavasarinis*, -ė (: *pavāsaris* 1), *sidabrinis*, -ė (: *sidābras* 2), *stōginis*, -ė (: *stōgas* 3), -ė (: 1), , -ė (: *ūoga* 1) ir kt.

Šių žodžių rankraštiniuose šaltiniuose paliudyta tik viena kirčiuotė, t. y. jie neturi akcentinių gretybų.

Sukaupta medžiaga rodo, kad vakarų aukštaičių kauniškių šnektose priesagos -*inis*, -ė vedinius XX a. 6–7 deš. buvo linkstama kirčiuoti pagal antrąją akcentinę paradigmą. Tai rodo keli dalykai. Pirmia, dauguma būdvardžių, kurių pamatiniai žodžiai yra kilnojamojo kirčiavimo, dažniausiai kirčiuojami priesagoje, pvz.: *dratinis*, -ė (: *drātas* 4), , -ė (: 3b), *siaudinis*, -ė (: *šiāudas* 3), -ė (: *viršūs* 4) ir kt. Antra, daugiau nei pusė vedinių, grindžiamų baritoninio kirčiavimo žodžiais, turi pirmosios ir antrosios kirčiuočių gretybų, pvz.:

āntinis, -ė (: *āntis* 1) Agr (532), Arm (534), Skr (550), Išl (570), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nm j (610), Všt (620), Grž (621), Glč (626), Krn (628), Ldv (624), Žls (640) / , -ė Vlk (495), Lkš (513), KNm (546), Brz (548);

iltinis, -ė (: 1) Lkš (513), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Skr (550), Išl (570), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nm j (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Žls (640) / -ė Vlk (495);

mōlinis, -ė (: *mōlis* 1) Agr (532), KNm (546), Išl (570), Drs (571), Kbr (582), Šns (585), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nm j (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625),

Glč (626), Žls (640) / , -ė Lkš (513), Agr (532), Brz (548), Skr (550), Kbr (582), Snv (586), (493), Brz (548), *uodas* Čk (469), *tvartas* Pl (434);

vistinis, -ė (: *vištà* 2) Agr (532), Skr (550), Išl (570), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Glč (626), Žls (640) / , -ė Vlk (495), Lkš (513), Agr (532), Brz (548), KNm (546).

Turima medžiaga rodo vedinių, grindžiamų pastovaus kirčiavimo žodžiais, skirt ingus akcentuacijos polinkius. Maždaug pusė jų gana gerai išlaikę kamieno kirtį – gretiminiai kirčiavimo variantai paliudyti tik pavienių šnektų, pvz., *iltinis*, -ė / *iltinis*, -ė. Ketvirtadalio vardažodžių abu akcentiniai variantai šnektose vartojami pramaišiu, pvz.: -ė (: *murinis* 1) Grd (465), KNm (546), Brz (548) / *murinis*, -ė Lnč (401), KzR (549) ir kt. Likusiųjų vedinių, galima sakyti, apibendrintas priesagos kirtis, pvz.: *bulvines*, -ė (: *būlvė* 1) Žnd (433), Jtj (493), Lkš (513), Agr (532), KNm (546), Žvr (547), Brz (548), Skr (550), Žl (564), Kzl (567), Kbr (582), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Všt (620), Grž (621), Dkš (625), Glč (626), Žls (640) *jñai* Skr (550) ir kt. Dalies šių žodžių dar rasta ir pavienių pirmosios kirčiuotės formų, pvz.: -ė (: *būlbė* 1) Čk (469), Išl (570), Jz (591), Klm (604), Ldv (624) / *būlbinis*, -ė Nmj (610) ir kt. Nemažos dalies aptariamų vedinių paliudyta tik antroji akcentinė paradigma, pvz.: *girinis* -ė (: *girià* 2), *kanap nis*, -ė (: *kanāpė* 2), *vasarinis*, -. (: *vāsara* 1), *ziris*, -. (: *ž rnis* 1) ir kt. Akivaizdu, kad priesagos -inis, -ė būdvardžių, siejamų su pirmosios ir antrosios kirčiuotės žodžiais, akcentuacija XX a. 6–7 deš. tiriamose šnektose dar buvo nenusistovėjusi. Rankraštiniai šaltiniai, ko gero, liudija šių vedinių priesaginio kirčiavimo modelio formavimąsi (tiksliau, rodo greta šakninio kirčiavimo tipo įsitvirtinant antrosios kirčiuotės paradigmą).

Nagrinėjamų būdvardžių akcentuacijos įvairavimas gali būti nulemtas įvairių priežasčių. Lingvistinėje literatūroje teigiama, kad būdvardžių, grindžiamų pirmosios ar antrosios kirčiuotės žodžiais, kirčiavimui nemažai įtakos gali turėti semantika (žr. Pakerys 1994, 341). Priesagoje kirčiuojami būdvardžiai daugeliu atveju žymi medžiagą, iš kurios arba su kuria kas nors padaryta (plg. Stundžia 1995, 74; Mikulėnienė, Pakerys, Stundžia 2007, 174). Pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių patarmėse neretai medžiagą reiškiančius priesagos -inis, -ė vedinius linkstama kirčiuoti priesagoje, nepaisant pamatinio žodžio akcentinės galios (Lazauskaitė-Ragaišienė 2008, 98; Ragaišienė 2015, 295; 2016, 174–175; Kazlauskaitė 2018, 143–144) ¹⁶. Tiriamų šnektų rankraščiuose taip pat rasta tokios vartosenos pavyzdžių, pvz.: Klm (604), *kōšė* Klm (604), *dešrā* Mrj (606), *milt niai blýnai* Skr (550), Jtj (493), Brz (548), Čk (469) ir kt. (žr. plačiau Senkus 1960, 149 = 2006, 238). Iš turimos medžiagos matyti, kad nagrinėjamų būdvardžių kirtis neturėtų būti grindžiamas vien semantika, plg. *plaūtinė dešrā* Mrj (606). Neretai priesagoje arba šaknyje kirčiuojami vediniai gali reikšti ir medžiagą, ir paskirtį, pvz.: Klm (604); *cūkrinis rūnkėlis* Glč (626), *cūkriniai rūnkėliai* Ūdr (627) / Pdr (533), Lbv (638); Pl (434), KzR (549) Grd (465); *plýtinė trobā* Alv (583); plg. dar

ketvirtosios kirčiuotės daiktavardžiu *skūrą* grindžiamą žodį. Krn (628) / Ūdr (627) ir kt.¹⁷

Nagrinėjamų būdvardžių akcentuacijai nemažą poveikį gali turėti ir kirčiavimo analogija, rudeninis, pvz.: *-ė* vasarinis, *-ė* – *pavasarinis*, *-ė* (žr. Klimavičius 1977, 73–74; Kniūkšta 1979, 129–131; Skardžius 1963, 7). Ko gero, analogija aiškintinas ir vedinio *-ė* (: 4) Lkš (513) šakninis kirtis, plg. *ántinis*, *-ė* – *vistinis*, *-ė* – *zasinis* *-ė* Mrj (606) ir kt. Tikėtina, kad kai kuriais atvejais šaknies arba priesagos kirtis gali būti apibendrintas ir naujai, pvz.: *-ė* (: *mėsà* 4) Rmš (536) / *mesinis*, *-ė* Nmj (610), *kiaūlinis*, *-ė* (: *kiaūlė* 2) Lkč (514), Nmj (610) / *kiaulinis* *-ė* Vlb (623), *zirninis*, *-ė* (plg. *Zirninis*, 1, la. *nis*) Skrs (466).

Nagrinėjamų vedinių šakninis kirtis gali būti nulemtas ir morfonologinių veiksnių (plg. Mikulėnienė 2006, 89–96; Lazauskaitė-Ragaišienė 2008, 99). Pagal pirmąją kirčiuotę aukštaičių šnektose dažniau linkstama kirčiuoti tuos priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžius, kurių šaknies pagrindą sudaro ilgieji balsiai ar diftongoidai *ie*, *uo*, pvz.: *kiēminis*, *-ė*, *mesinis*, *-ė*, *skurinis*, *stoginis*, *-ė*, *stóginis*, *-ė*, *zasinis*, *-ė* ir kt. (Ragaišienė 2010, 136; plg. Kazlauskaitė 2018, 146–147). Iš turimos medžiagos matyti, kad dauguma šių vedinių yra grindžiami kilnojamą kirčiavimo nežymėtosios priegaidės pamatiniais žodžiais, plg. dar *leñtinis*, *-ė* (: *lentà* 4). Darytina prielaida, kad jų akcentuacijai mažesnę įtaką turi pamatinių žodžių akcentinis statusas, jie lengviau veikiami kirčiavimo įvairumą lemiančių veiksnių (Ragaišienė 2016, 176).

Straipsnyje nagrinėjamų būdvardžių kirčiavimas susijęs ir su pamatinių žodžių akcentuacijos polinkiais. Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose yra nemažai daiktavardžių turinčių du (rečiau tris) kirčiavimo variantus (Ragaišienė 2019, 3–15). Taigi su pamatinių žodžių dvejopu kirčiu sietinas kai kurių vedinių kirčiavimo variantų atsiradimas, plg.

(4) → *-ė* (2) ir (2) → , *-ė* (1), pvz.: Brz (548) / Skr (550), Skr (550); plg. Dar (4) → , *-ė* (2), pvz., Všt (620) ir kt.¹⁸ Priesaginis būdvardžius, *-ė* ir , *-ė*, grindžiamų senaisiais . kamieno oksitonais), kirtis, ko gero, paveldėtas iš seno (plg. Eckert 1983, 183; Mažiulis 1988, 147). Priesagos kirčio išlaikymas gali būti aiškinamas ir kirčiavimo analogija, plg. , Brz (548).

Tiriamų šnektų rankraštiniuose šaltiniuose rasta ir daugiau senojo kirčiavimo reliktų.

Tikėtina, kad pamatinio daiktavardžio *béržas* (plg. la. šakninį kirtį išlaikęs vedinys *béržinis*, *-ė* Všt (620)¹⁹ . Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose, kaip ir gretimame pietų aukštaičių plote, šio būdvardžio vyrauja priesaginio kirčiavimo formos, pvz.: *-ė* Vlk (495), Agr (532), KNm (546), Brz (548), Skr (550), Kzl (567), Išl (570), Drs (571), Kbr (582), Šns (585), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Žls (640)²⁰ . Su senaisiais baritonais siejamų vedinių priesaginis kirtis gali būti susiformavęs palyginti neseniai, t. y. apibendrintas naujai analogijos būdu, plg. dar (2) . *-ė* → *-ė* Pjv (603) ir kt.²¹ Nors tiriamuose šaltiniuose nerasta daiktavardžio *turgus* galūninio kirčiavimo formų, neatmestina galimybė, kad priesaginio kirčiavimo

varianto atsiradimas gali būti nulemtas ir pamatinio žodžio oksitoninio kirčio, plg. *turgūs* (4) →, -ė²².

4.2 Rankraštiniuose šaltiniuose rasta dešimt pirmosios kirčiuotės priesagos -uotas, -a būdvardžių. Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose šių vedinių kirčio vieta nulemta pamatinių žodžių akcentuacijos. Būdvardžius, grindžiamus pirmosios kirčiuotės daiktavardžiais, dažniausiai linkstama kirčiuoti šaknyje, pvz.: *káuluotas*, -a (: *káulas* 1, plg. la. *kaūls*) Vlk (495), Glč (626), KNm (546), Šns (585), Snv (586), Nmj (610), Ldv (624), -a (: 1, plg. la. *krūms*) Glč (626), Žls (640) ir kt. Vediniai, susiję su kilnojamojo kirčiavimo žodžiais, kirčiuojami priesagoje, pvz.: *languotas*, -a (: *lángas* 3) Dgl (439), Vlk (495), Brz (548), Šns (585), Snv (586), Pjv (603), Klm (604), Nmj (610), Dkš (625), *taukuotas*, -a (: 3) Nmj (610) ir kt.

Tik vedinio *kalnuotas*, -a įvairuoja kirčio vieta, pvz.: *kalnúotas*, -a Dgl (439), Čk (469), KNm (546), Vlk (495), Brz (548), Išl (570), Jz (591), Pjv (603), Klm (604), Mrj (606), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626) / *kálnuotas*, -a Mrg (553), Kzl (567), Šns (585), Snv (586), Igl (607), Glč (626), Žls (640). Šio būdvardžio dvejopas kirtis nulemtas pamatinio daiktavardžio *kalnas* akcentinių paradigmų įvairavimo, plg. *kálnas* (3, plg. la. *Ka* → *kalnúotas*, -a . *kálnas* (1) → *kálnuotas*, -a²³. Iš pateiktų duomenų matyti, kad vakarų aukštaičių kauniškių šnektose XX a. 6–7 deš. vedinio *kalnuotas*, -a labiau paplitusios buvo senesnėmis laikytinos priesaginio kirčiavimo formos. Tai patvirtina ir „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga – šakninio kirčiavimo formos tiriamoje patarmėje XX a. antrojoje pusėje dažniausiai vartotos kaip gretiminės (LKA III 145, žml. Nr. 133).

Tikėtina, kad polinkis apibendrinti aptariamų vedinių priesagos kirtį gali būti gana vėlyvas²⁴. Šią prielaidą, kad ir netiesiogiai, remia 1991 m. išleisto „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga. Tai rodo būdvardžių *gysluotas* ir *plunksnuotas*, grindžiamų baritoninio kirčiavimo žodžiais *gýsla*²⁵ ir *plūnksna*, akcentuacijos polinkiai – tiriamose šnektose šių vedinių labiau paplitusios priesaginio kirčiavimo formos (LKA III 144–145, žml. Nr. 131, 133). Priesaginio kirčiavimo modelio įsigalėjimą rodo ir analogiškai kirčiuojami priesagos -otas, -a vediniai *gyslotas* ir *plunksnotas* (LKA III 144–145, žml. Nr. 131, 133)²⁶. Neretai abiejų priesagų būdvardžiai vartojami toje pačioje šnektose. Vienur jie kirčiuojami pagal tą patį modelį, kitur skiriami kirčio vieta. Didesnio ploto, kuriame vyrautų šių žodžių šakninio arba priesaginio kirčiavimo formos, nustatyti nepavyko. Tai rodo, kad aptariamų vedinių kirčiavimas dar nenusistovėjęs, abu modeliai tiriamose šnektose veikia sanklodos principu.

4.3 Tiriamuose šaltiniuose rasti aštuoni priesagos -ėtas, -a vediniai. Šie būdvardžiai, nepriklausomai nuo jų pamatinių žodžių akcentuacijos, dažniausiai kirčiuojami priesagoje, pvz.: , -a (: *mólis* 1, plg. la. *māls*) Dgl (439), Jtj (493), KNm (546), Snv (586), Jz (591), Nmj (610), Všt (620), Ldv (624), -a (: 4) Dgl (439), Jtj (493), (513), KNm (546), Brz (548), Kzl (567), Išl (570), Snv (586), Plt (587), Pšl (588), Klm (604), Igl (607), Nmj (610), Všt (620), Ldv (624) ir kt. (plg. Senkus 1972, 175–176 = 2006,

340). Tik būdvardis *kaulėtas*, -a turi kirčiavimo gretybių, pvz.: *káulėtas*, -a KNm (546), Brz (548), Išl (570), Snv (586), Pšl (588), Pjv (603), Klm (604), Igl (607), Nmj (610), Dkš (625), Glč (626), Žls (640) / , -a Dgl (439), Jz (591), Mrj (606) ir kt. Tikėtina, kad šio vedinio šakninis kirtis yra paveldėtas iš seno, plg. *káulėtas*, -a (: *káulas* 1, plg. la. *kaūls*). Jo išlaikymas, ko gero, aiškintinas kirčiavimo analogija, plg. *káuluotas*, -a ir *káulėtas*, -a. Vedinio *kaulėtas*, -a priesaginis kirtis gali būti nulemtas tiek pamatinio žodžio kilnojamosios paradigmos, sietinos su kuopine daugiskaita () ²⁷, tiek priesagos -ėtas, -a vedinių kirčiavimo analogijos (, -a).

4.4 Rankraštiniuose šaltiniuose pateikta duomenų ir apie būdvardžių *geltonas*, -a ir *raudonas*, -a kirčiavimą. Šių žodžių daugiausia užrašyta vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko formų. Tiriamose šnektose jie dažniausiai kirčiuojami pagal pastovaus kirčiavimo paradigmą, pvz.: *raudóni* Pl (434), Čk (469), Vlk (495), Pdr (533), KNm (546), Lkš (513), Knk (516), Agr (532), Žvr (547), Brz (548), Skr (550), Kzl (567), Išl (570), Šns (585), Plt (587), Jz (591), Klm (604), Ktr (605), Mrj (606), Igl (607), Všt (620), Grž (621), Ldv (624), Dkš (625), Glč (626), Lbv (638) ir kt. Aptariamų būdvardžių užrašyta tik pavienių kilnojamojo kirčiavimo formų, pvz.: Kln (398), Grd (465), plg. dar *mėlyn* Agr (532) ir kt. Patarmės plote žodžių *geltónas*, -a ir *raudónas*, -a vyraujančią kamieno kirtį patvirtina ir „Lietuvių kalbos atlaso“ medžiaga (žr. LKA II 129–130, žml. Nr. 112). Kilnojamojo kirčio formų vartojimas gali būti nulemtas įvairių priežasčių – dimocijos, sistemos atitikties, kirčiavimo analogijos ir kt. veiksmų.

5 Kirčiavimo variantų paplitimas vakarų aukštaičių kauniškių patarmės plote

Vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje būdvardžiai toje pačioje šnektose kirčiavimo gretybių turi retai – daugumoje šnektų rasta tik po vieną ar du atvejus (žr. lentelę). Tai rodo, kad nagrinėjami žodžiai šnektose kirčiuojami ne pramaišiu, o pagal vieną kurią akcentinę paradigmą.

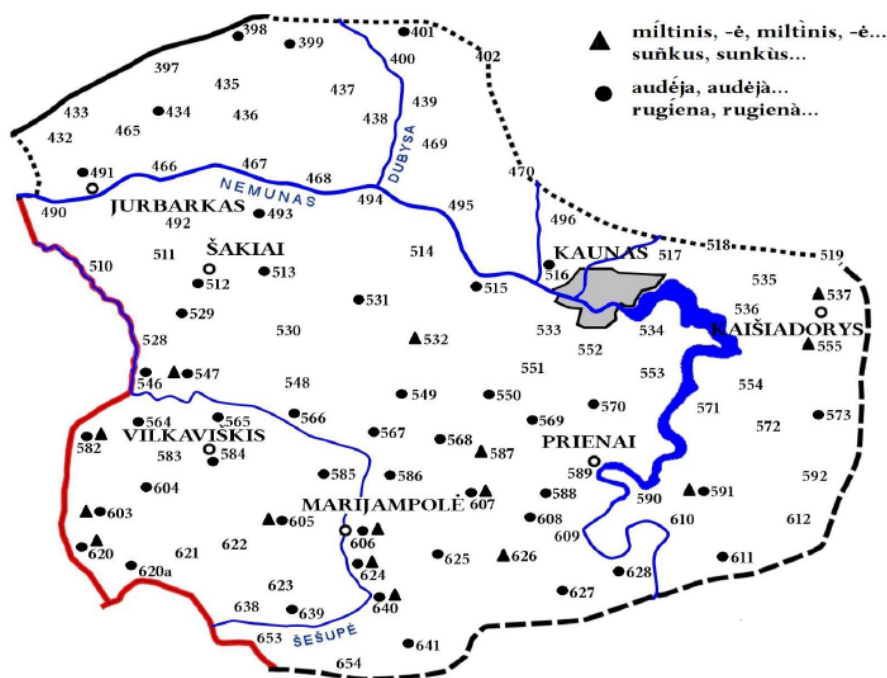
Lentelė

Toje pačioje šnekte rasti būdvardžių formų kirčiavimo variantai

Vakarų aukštaičių kauniškių šne kta (punkto nume ris)	Būdvardis
Agr (532)	<i>brangūs, -, -i, mólinis, -, -ė, -, -ė</i>
Kš (537)	<i>(su) báltu / baltù</i>
Žžm (555)	<i>suñkus / sunkùs</i>
Plt (587)	<i>brangùs / brangi</i>
Kbr (582)	<i>mólinis, -, -ė</i>
Iz (591)	<i>(su) báltu / baltù, šáltu / šaltù</i>
Pjv (603)	<i>giðdras / giedrùs, gùdras / gudrùs, ,</i>
Ktr (605)	<i>, -, -ė</i>
Mrj (606)	<i>, -, -ė</i>
Igl (607)	<i>kalmùotas, -a / kálmuotas, -a</i>
Všt (620)	<i>béržinis, -, -ė</i>
Ldv (624)	<i>, -, -ė, -, -ė, šventadiñninis, -ė / šventādieninis, -ė</i>
Glč (626)	<i>kalmùotas, -a / kálmuotas, -a</i>
Žls (640)	<i>brángus / brangùs</i>

Neaišku, kuris iš vartojamų žodžio akcentinių variantų šnekte yra vyraujantis. Neretai atsakant į anketų klausimus nurodomos tik vienkaskaitos ir (arba) daugiskaitos vardininko formos (žr. lentelėje pateiktus duomenis).

Palyginus nagrinėjamų būdvardžių ir daugiaskieminių daiktavardžių kirčiavimo variantų toje pačioje šnekte paplitimą, matyti, kad esama arealinių skirtumų (žr. pav.).



Pav

Toje pačioje šnekte rastų būdvardžių ir daugiaskieminių daiktavardžių formų kirčiavimo variantų paplitimas

Daugiaskiemeniai daiktavardžiai akcentinių gretybių toje pačioje šnektoje, galima sakyti, turi visame patarmės plote. Dvejopai kirčiuojamų būdvardžių daugiausia užrašyta palyginti nedidelėje patarmės dalyje – vakarinėse ir pietinėse šnektose, t. y. Vilkav šchio, Marijampolės ir Pr enų rajonams priklausančiose gyvenamosiose vietovėse (plg. dar LKA III 144–145, žml. Nr. 131, 133). Čia daugiausia rasta ir kirčiavimo gretybių toje pačioje šnektoje turinčių daugiaskiemenių daiktavardžių (Ragaišienė 2019, 13–14). Taigi XX a. 6–7 deš. rankraštinių šaltinių medžiaga rodo du svarbius dalykus. Pirma, nevienodą aptariamų žodžių akcentinių variantų paplitimą vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje. Antra, patvirtina prielaidas, kad esama didesnio vientiso ploto, kuriame variantiškumas kaip reiškinys, palyginti su gretimomis šnektomis, yra intensyviausias (Ragaišienė 2019, 14).

Pastebėtina, kad kirčiavimo gretybių daugiausia toje pačioje šnektoje turinčios vakarinės Marijampolės ir Vilkav šchio rajonų šnektos yra greta pietvakarinio pietų aukštaičių patarmės arealo, laikomo akcentinio variantiškumo centru (žr. pav., plg. Ragaišienė 2010, 139)28.

6 Išvados

Atlikus vakarų aukštaičių kauniškių patarmės XX a. 6–7 deš. rankraštiniuose šaltiniuose rastų būdvardžių kirčiavimo analizę darytinės šios išvados:

1. Dviskiemenių u kamieno vyriškosios giminės (gana retai pasitaikantis ā kamieno moteriškosios giminės) būdvardžių vienskaitos vardininko formų kamieno kirtis gali būti paveldėtas iš seno. Šių formų šakninio kirčio išlaikymas sietinas su kamiene kirčiuojamomis bevardės giminės formomis (suŋku, šviėsu) ir senojo o kamieno būdvardžiais (suŋkas : suŋkus).
2. Vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje daugiaskiemeniams būdvardžiams būdingi skirtingi akcentuacijos polinkiai. Iš nagrinėjamų būdvardžių labiausiai įvairuoja priesagos -inis, -ė vedinių kirčiavimas. Daugiau nei trečdalis jų kirčiuojami pagal dvi akcentines paradigmas, t. y. turi pirmosios ir antrosios kirčiuočių gretybių. Priesagos -inis, -ė vedinių kirčiavimas tik iš dalies susijęs su pamatinių žodžių akcentuacija. Priesagos -ėtas, -a vediniai, nepriklausomai nuo pamatinių žodžių akcentuacijos, dažniausiai kirčiuojami pagal antrąją akcentinę paradigmą. Tik priesagos -uotas, -a vedinių, dažniausiai kirčiuojamų pagal vieną akcentinę paradigmą, kirčiavimas nulemtas pamatinių žodžių akcentinio statuso, plg. lągas 3). -a (: 1), langúotas, -a (:lnagas)
3. Daugiaskiemenių būdvardžių, kaip ir daiktavardžių, kirčiavimo įvairavimas nulemtas ne vienos kurios priežasties, o viso jų komplekso:
1) pamatinių žodžių akcentuacijos įvairavimo;

- 2) to paties darybos tipo vedinių kirčiavimo analogijos;
 - 3) dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – akcentinio ir semantinio modelio;
 - 4) semantikos.
4. Tiriamoji medžiaga rodo nevienodą arealinį būdvardžių kirčiavimo variantų paplitimą patarmės plote – daugiausia toje pačioje šnektoje dvejopai kirčiuojamų žodžių ir (arba) jų formų rasta vakarinėje ir pietinėje dalyje.

Literatūra

- Bacevičiūtė, Rima 2004, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Bacevičiūtė, Rima (sud.) 2006, *Šakių šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bacevičiūtė, Rima, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa (sud.) 2004, *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Bakšienė, Rima (sud.) 2019, *Daukšių apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Būga, Kazimieras 1958, 1961, *Rinktiniai raštai* 1, 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Eckert, Rainer 1983, *Die Nominalstämme auf -i im Baltischen unter besonderer Berücksichtigung des Slawischen*, Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft.
- Eigminas, Kazimieras 1981, Kirtis ir priegaidė, *Universitas lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslo, 46–49.
- Fraenkel, Eduard 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Grenda, Česlovas 1956, *Palomenės punkto aprašas*. Rankraštinis šaltinis, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas.
- Grinaveckienė, Elena 1964, Prieveiksmi su formantu *-(i)ai* šiaurės vakarų aukštaičių tarmėse, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 7, 179–186.
- Hirt, Hermann 1929, *Indogermanische Grammatik* 5. *Der Akzent*, Heidelberg: Winter.
- Kazlauskaitė, Rūta 2018, Priesagos *-inis, -ė* būdvardžių kirčiavimas rytų aukštaičių patarmėje, *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 138–175.
- Klimavičius, Jonas 1977, Kaip ir kodėl kinta *-inis* būdvardžių kirčiavimas, *Kalbos kultūra* 14, 52–60.
- Kniūkšta, Pranas 1976, *Priesagos -inis būdvardžiai*, Vilnius: Mokslo.
- Kudzinowski, Czesław 1977, *Indeks-słownik do Daukšos „Postilė“ 2 (O–Ž)*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Lazauskaitė, Vilija 1997, Vardažodinių priesagos *-inis, -inė* daiktavardžių kirčiavimas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 190–206.
- Lazauskaitė, Vilija 1998, Dėl . kamieno būdvardžių ir jų abstraktų kirčiavimo raidos, *Baltistica* 33(1), 65–70.

- Lazauskaitė-Ragaišienė, Vilija 2001, Dviskiemenių . kamieno daiktavardžių kirčiavimo raida pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose, *Baltistica* 35(2) 2000, 159–169.
- Lazauskaitė-Ragaišienė, Vilija 2001a, Dviskiemenių . kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių paribio šnektose, *Paribio tarmių ir kalbų problemos*, Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 97–109.
- Lazauskaitė-Ragaišienė, Vilija 2008, Priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžiai pietinių pietų aukštaičių šnektose, *Žmogus ir žodis* 10 (1), 94–104.
- Leskauskaitė, Asta 2018, Šiaurinių pietų aukštaičių lingvistinis kraštovaizdis XX a. 6–7 dešimtmetyje, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–43.
- LKA – Morkūnas Kazys (red.) 1982–1991, *Lietuvių kalbos atlasas*, 2–3, Vilnius: Mokslas.
- LKAP – *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, 2 leid., Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* I–XX, 1941–2002, elektroninis variantas; red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zaborskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008, <http://www.lkz.lt/>.
- Kardelytė, Jadvyga 1960, Linkmenų tarmės fonetika, *Kalbotyra* 2, 5–31.
- Kardelytė, Jadvyga 1975, *Gervėčių tarmė (fonetika ir morfologija)*, Vilnius: Mintis.
- Mažiulis, Vytautas 1988, *Prūsų kalbos etimologinis žodynas* 1 (A–H), Vilnius: Mokslas.
- Mikulėnienė, Danguolė 2005, *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Mikulėnienė, Danguolė 2006, Dėl vakarų baltų įtakos vakarinių lietuvių tarmių kirčiavimo sistemai, *Acta Baltico-Slavica* 30, 89–96.
- Mikulėnienė, Danguolė, Pakerys Antanas, Stundžia Bonifacas 2007, *Bendrinės lietuvių kalbos žinynas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Pakerys, Antanas 1994, *Akcentologija* 1, Kaunas: Šviesa.
- Pupkis, Aldonas 2008, *Kazlų Rūdos žodynas* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ragaišienė, Vilija 2010, *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ragaišienė, Vilija 2012, Priesagų *-(t)inis*, *-(t)inė* daiktavardžių kirčiavimo polinkiai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose, *Žmogus ir žodis* 14 (1), 116–123.
- Ragaišienė, Vilija 2012a, Daiktavardžių kirčiavimo polinkiai XX a. 6–7 dešimtmečio pietų aukštaičių rankraštiniuose šaltiniuose, *Respectus Philologicus* 22 (27), 219–231.
- Ragaišienė, Vilija 2015, Būdvardžių kirčiavimo polinkiai Punsko šnekte, *Leksikologija ir leksikografija* 5, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 274–308.

- Ragaišienė, Vilija 2016, Akcentuacijos sistema ir jos pokyčiai, *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 120–204.
- Ragaišienė, Vilija 2019, Daugiaskiemenių daiktavardžių kirčiavimo polinkiai XX a. 6–7 dešimtmečio vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose, *Lietuvių kalba* 13, 1–19, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/268/19>
- Sabaliauskas, Algirdas 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- Sakalauskienė, Vilija (sud.) 2013, *Jurbarko apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Salys, Antanas 1935, *Lietuvių kalbos tarmės* (rankraščio teisėmis), Tübingenas, Kaunas.
- Senkus, Juozas, 1960, Kapsų-zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybos bruožai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 133–159 [= Senkus Juozas, 2006, *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 225–252].
- Senkus, Juozas, 1960a, Daiktavardžių linksniavimo kapsų ir zanavykų tarmėse bruožai, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A serija, 2 (9), 157–171 [= Senkus Juozas, 2006, *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 211–224].
- Senkus, Juozas, 1972, Kapsų-zanavykų tarmių priesaginės vardažodžių darybos bruožai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, 143–187 [= Senkus Juozas, 2006, *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 304–353].
- Skardžius, Pranas 1935, *Daukšos akcentologija*, Kaunas: V.D.U. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys.
- Skardžius, Pranas 1943, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
- Skardžius, Pranas 1963, Priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas, *Gimtoji kalba* 2 (20), 4–8.
- Stundžia, Bonifacas 1995, *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Švambarytė, Janina, Giedrė Čepaitienė (sud.) 2003, *Zanavykų šnektos žodynas* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Trautmann, Reinhold 1923, *Baltisch-Slawisches Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht. *Universitas lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslas.
- Vanags, Pēteris, 1990, . kamieno būdvardžių likimas lietuvių kalboje, *Lituanistica* 3, 75–81.
- Zinkevičius, Zigmas, 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmas 1981, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 2, Vilnius: Mokslas.

Vakarų aukštaičių kauniškių gyvenamųjų vietovių (Lietuvių kalbos atlaso punktų) sutrumpinimai

Agr (532): Agu kiškė, Kazl Rūdōs sav.

Alv (583): Alv tas, Vilkav škio r.

Arm (534): Armāliškės, Kaūno r.

- Brz (548): Barzda , Šaki r.
Čk (469): Čėkiškė, Kaūno r.
Dgl (439): Daugėl škiai, Kaūno r.
Dkš (625): Daukšia , Marijampolės r.
Drs (571): Dars niškis, Kaišiadori r.
Glč (626): Gelčia , Marijampolės r.
Grd (465): Girdžia , Jurbarko r.
Grk (399): G rkalnis, Rasėinių r.
Grp (612): Gr piškės, Pr e nų r.
Grl (552): Garliavà
Grž (621): Graž škiai, Vilkav škio r.
Igl (607): Igliauka, Marijampolės r.
Išl (570): Išlaužas, Pr e nų r.
Jrb (491): Jurbarkas
Jtj (493): Jotijà, Šaki r.
Jz (591): Jiėznas, Pr e nų r.
Kbr (582): Kybártai, Vilkav škio r.
Klm (604): Klampùčiai, Vilkav škio r.
Kln (398): Kalnùjai, Rasėinių r.
Klv (572): Kálviai, Kaišiadori r.
Klvr (639): Kalvarijà
Knk (516): Kani kai, Kaūno r.
KNm (546): Kud rkos Naūmiestis, Šaki r.
Krm (517): Karm lava, Kaūno r.
Krn (628): Kriaunia , Alytaūs r.
Kš (537): Kaišiadórys
Ktr (605): Ketùrvalakiai, Vilkav škio r.
KzR (549): Kazl Rūdà
Kzl (567): Kazl škiai, Kazl Rūdōs sav.
Lbv (638): Liubāvas, Kalvar jos sav.

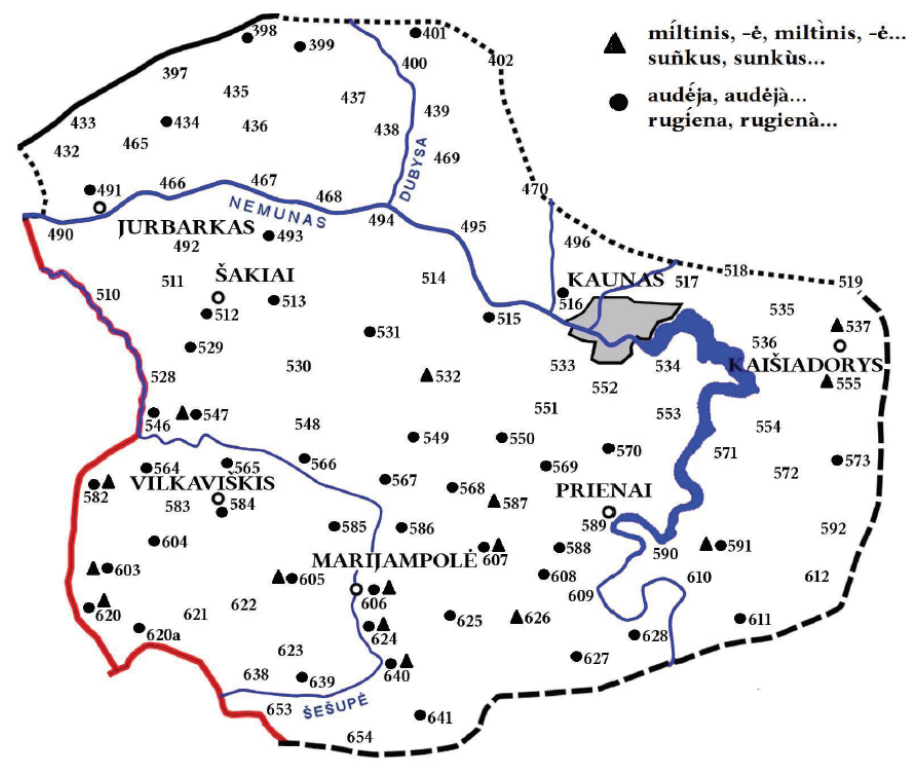
Ldv (624): Liudvināvas, Marijāmpolės r.
Lkč (514): Lek čiai, Šaki r.
Lkš (513): Lukšia, Šaki r.
Lnč (401): Le ņčiai, Rasėinių r.
Mrj (606): Marijāmpolė
NjŪ (608): Naujōji Ūtā, Pr e nų r.
Nmj (610): Nemaj nai, B rštono sav.
Pdr (533): Póderiškiei, Kaūno r.
Pjv (603): Pajevonỹs, Vilkav škie r.
Pl (434): Paulia, Jūrbarko r.
Plm (519): Palóme nē, Kaišiadori r.
Plt (587): Plūtiškės, Kazl Rūdōs sav.
Plv (566): P lviškiai, Vilkav škie r.
Pšl (588): Pašlavantỹs, Pr e nų r.
Rmš (536): Ru šiškės, Kaišiadori r.
Sdg (490): Sudārgas, Šaki r.
Skr (550): Skriaūdžiai, Pr e nų r.
Skrs (466): Ski sne munė, Jūrbarko r.
Slv (510): Slav kai, Šaki r.
Snv (586): Sasnavā, Marijāmpolės r.
Šns (585): Šunska, Marijāmpolės r.
Ūdr (627): Ūdrijā, Alytaūs r.
Vgr (620a): Vygrėliai, Vilkav škie r.
Vlb (623): Vi kabaliai, Vilkav škie r.
Vlk (495): Vilkijā, Kaūno r.
Vln (468): Veliuonā, Jūrbarko r.
Vrt (432): Vert mai, Jūrbarko r.
Všt (620): Vištýtis, Vilkav škie r.
Žl (564): Žalióji, Vilkav škie r.
Žls (640): Želsvā, Marijāmpolės r.

Žnd (433): Žindaičiai, Jurbarko r.

Žvr (547): Žvirgždaičiai, Šaki r.

Žžm (555): Žiezmariai, Kaišiadori r.

Appendix



Notes

- 1 Lietuvių kalbos atlasas 1. *Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977; *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982; *Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.
- 2 Tirtinos gyve namosios vietovės (punktų pavadinimai ir numeriai) nustatyti *Lietuvių kalbos atlaso* re ngėjų.
- 3 Rankraščių nėra tik iš Raudonės (467), Vareikonių (470), Zapyskio (515), Uzusaliu(518), Bartninku (622) ir Naviniūkų (654) punktų.
- 4 Atsakymai į klausimus užrašyti transkripcija ir sukirčiuoti. Transkribuoti tekstai yra nedidelės apimties, jų pateikta ne visuose šaltiniuose . Iš kelių punktų užrašyta tik tarminių tekstų. Nagrinėjami būdvardžiai pateikti skirtinga transkripcija, ne išve ngta riktų ir ne tikslumų, pasitaiko sunkiai įskaitomų raidžių ir pan. Nurodant kelių šne ktų vartose nos pavyzdžius, ne retai reiktų pateikti keletą tos pačios žodžio formos variantų. Aptariamiems akce ntologijos reiškiniams transkripcija nėra aktuali, todėl straipsnyje pavyzdžiai teikiami be ndrinės lietuvių kalbos rašmenimis.
- 5 Priesagos *-inis* būdvardžiai anke toje pateikti nesukirčiuoti.
- 6 Pastebėtina, kad užrašinėjant duome nis pateikėjų klausta ne tiesiogiai, atsakymai į klausimus atsekti iš tarminių tekstų.

- 7 Straipsnyje nurodomas ne tirtos gyve namosios vietovės (kaimo) sutrumpinimas, o *Lietuvių kalbos atlaso* punkto pavadinimas ir nūme ris. Tai daroma patogūmo dėlei. Kartais būna tirti keli punkto kaimai, tačiau ne visada aišku, iš kurio užrašyti duome nys. Be to, netikslinga įsivesti ke lis vie no punkto sutrumpinimus. Juolab kad žemėlapyje yra galimybė duome nis nurodyti tik prie *Lietuvių kalbos atlaso* punktų.
- 8 Palóme nės punktās vie nų tarmėtyrininkų laikomas vakarų aukštaičių kauniškių, kitų – vakarų dzūkų ploto dalimi. Pavyzdžiui, Antanas Salys (1935, 87) Palóme nės ne buvo priskyres vakarų dzūkams. Asta Leskauskaitė (2018, 38–39), remdamasi vēlesniais dialektologų darbais ir pačios atliktais tyrimais, šį punktą priskiria pietų aukštaičiams, tiksliau, priedzūkiui. Straipsnio autorė, remdamasi šio punkto tarminių ypātibių aprašu (Gre nda 1956, 4) ir *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija* (žr. įkliją tarp 36 ir 37 psl.), Palóme nės punktą laiko vakarų aukštaičių kauniškių ploto dalimi.
- 9 Straipsnyje pirmasis teikiamas pagrindinis kirčiavimo variantas.
- 10 Būdvardžio *sunkus* nurod ytos tik vyri škosios giminės formos.
- 11 Sių būdvardžių moteriškosios giminės formų nepate ikta.
- 12 Manoma, kad būdvardžių ne gimininės formos apskritai galėję būti baritoninės neatsižvelgiant į kitų formų kirčio vietą (plg. Hirt 1929, 284).
- 13 Aptariamų būdvardžių vyriškosios giminės vie naskaitos vardininko ir bevardės giminės šakninio kirčiavimo formos XX a. 6–7 deš. gana gerai buvo išlaikytos rytų aukštaičių vilniškių patarmėje (Kardelytė 1961, 164; 1975, 11).
- 14 Gana dažnai XX a. 6–8 deš. kai kurios be ndrinės kalbos . kamie no būdvardžių se nosios . kamie no formos vartotos Rytų Lietuvos šne ktose, pvz.: rugstas / rugstas, suras / surus, svelnas / svelnus, (Zinke vičius 1981, 23).
- 15 Sio daiktavardžio nurodyta tvirtapradė šaknie s priegaidė. Labiau tikėtina vidurinė priegaidė.
- 16 Panašūs akce ntuacijos polinkiai būdingi ir vardažodiniams priesagos *-inis, -inė* daiktavardžiams (Lazauskaitė 1997, 190–206; Ragaišie nē 2012a, 116–123; Ragaišie nē 2019, 6).
- 17 Apibe ndrinančių išvadų negalima daryti, ne s dalyje rankraščių nagrinėjamų būdvardžių nurodytos tik vie naskaitos vardininko formos.
- 18 Rankraštiniuose šaltiniuose paliudytos . kamieno formos ir kitų linksnių, pvz.: Sdg (490) ir kt. *bitiēs* KNm (546), Brz (548),
- 19 Manoma, kad daiktavardis *beržas* iš se no galėjo priklausyti pastovaus kirčiavimo tipui (žr. Trautmann 1923, 32; Frae nke l 1962, 40–41; Mažiulis 1988, 138; Sabaliauskas 1990, 39 ir kt.).
- 20 Pietų aukštaičių šne ktose vartojamos tik antrosios kirčiuotės formos (žr. Ragaišienė 2010, 247).
- 21 Lingvistinėje literatūroje daiktavardis *turgus* laikomas se nuoju baritonu (Būga 1958, 430; 1959, 45, 763; Skardžius 1943, 14). M. Daukšos raštai taip pat liudija šio žodžio šakninį kirtį (Skardžius 1935, 124; Kudzinowski 1977, 373).
- 22 Lietuvių kalbos žodyno“ medžiaga rodo, kad vakarų aukštaičių kauniškių šne ktose žodžio *turgus* vartojamos ir ketvirtosios kirčiuotės formos (LKŽe).
- 23 Tiriamose šne ktose žodis *kalnas* turi pirmosios ir trečiosios kirčiuotės gretybų, pvz.: Kln (398), Pl (434), Brz (548), Pjv (603), Nm (610), Slv (510), Vln (468), Všt (620), Ldv (624) / *kálnai* Slv (510), NjŪ (608), *kálnų* Grk (399), Skrs (466), *kálnais* Vln (468) ir kt. Abu akce ntinius variantus liudija ir kiti tiriamojo laikotarpio vakarų aukštaičių kauniškių šaltiniai (žr. Se nkus 1960a, 160 = 2006, 214).
- 24 Siai prielaidai pagrįsti būtina atlikti skirtingu laiku užrašytų vedinių analizę.
- 25 Vakarų aukštaičių šne ktose kaip gretiminės vartojamos ir . kamie no formos *gýslė* (1) / (4) LKŽe. Zanavykų ir Kazl Rūdōs šne ktose šios formos užfiksuotos tik patarlėse, mįslėse ir pa n. (Švambarytė, Čepaitie nē 2003, 457; Pupkis 2008, 237).
- 26 Rankraštiniuose šaltiniuose priesagos *-otas, -a* vedinių rasta tik pora, pvz.: *pilvótas, -a* Š ns (585), Snv (586).

- 27 Tiriame šne ktose užrašyta vyriškosios giminės daiktavardžių daugiskaitos vardininko formų, skiriamų ne tik kirčiavimo vieta, bet ir reikšmėmis (žr. Senkus 1960a, 160 = 2006, 214; Sakalauskienė 2013, 28). 28 Žr. įkliją tarp 140 ir 141 psl.